

Internacionalizimi i së drejtës kushtetuese: Klauzolat kushtetuese të integritimit të Shqipërisë

Prof. Dr. Aurela Aanastasi

Hyrje

Kushtetutat bashkëkohore janë angazhuar të përcaktojnë raportet midis rendit juridik ndërkombëtar dhe rendit juridik të brendshëm, si dhe procedurat përmes të cilave do të sigurohet pajtueshmëria midis normave të të dyja vendeve. Këto raporte manifestohen në mënyrën, sipas të cilës Kushtetuta bën të mundur integrimin e normave ndërkombëtare në rendin juridik kombëtar. Ndërkohë, e drejta kushtetuese zgjidh çështjen e vendit që zënë normat e së drejtës ndërkombëtare në kuadrin e hierarkisë së normave të brendshme. Ajo përcakton sistemin përkatës rregullator, i cili në vështrimin e përgjithshëm juridik, i ndihmuar edhe nga doktrina juridike, paraqitet në dy modele kryesore: *sistemi monist* dhe ai *dualist*. I pari është ndërtuar mbi bazën e doktrinës së përparësisë të së drejtës ndërkombëtare, sipas të cilit kjo përfaqëson jo vetëm një sistem të pavarur normash e rregullash, por edhe një rend juridik, që ka epërsi mbi të drejtën e brendshme. Thelbi është shprehur qartë në nenin 47 të Konventës së Vjenës “Për të drejtën e traktateve” (1969): “Njëra palë nuk mund të përdorë dispozitat e së drejtës së saj të brendshme si justifikim për moszekutimin e një traktati”. I dyti, *sistemi dualist*, është themeluar mbi bazën e njohjes së bashkekzistencës në mënyrë të pavarur të të dyja vendeve. Doktrina dualiste përjashton të gjitha rreziqet e konfliktit midis normave. Sipas saj, duke qenë se të dyja fushat trajtohen të lidhura shumë ngushtë me njëra-tjetrën, nuk ka nevojë të afirmohet përparësia e të drejtës ndërkombëtare mbi të drejtën e brendshme dhe as e anasjella. Është fjala për një paralelizëm midis të drejtës ndërkombëtare dhe asaj të brendshme, ku asnjëra prej tyre nuk mund të ketë epërsi mbi tjetrën.

Duke vlerësuar këto sisteme, vëmë re se në dallim nga analiza dualiste, ajo moniste bazohet në unitetin e rendit juridik dhe presupozon që sistemi juridik epror të ndodhet në situatë përparësie në raport me tjetrin. Në këtë kuptim, vetë sistemi monist shfaqet qartë në dy opsione: sistemi *monist ndërkombëtarist* (njihet përparësia e të drejtës ndërkombëtare mbi të drejtën e brendshme) dhe sistemi *kushtetues nacionalist* (i jep përparësi të drejtës kombëtare kushtetuese mbi atë ndërkombëtare). Këto sisteme janë përqafuar nga pjesa më e madhe e shteteve evropiane, duke ofruar tipare të ndryshme. Për të arritur në përfundime të sakta në lidhje me ndërthurjen e të drejtës ndërkombëtare me të drejtën e brendshme, është e nevojshme të njihemi me klauzolat dhe procedurat e parashikuara në kushtetutë. Në këtë kuadër, duhet të zgjidhet ende çështja e vendit që i njihet të drejtës ndërkombëtare në gjirin e hierarkisë së normave. Ndodh që formulat dhe modelet e adoptuara nga shtetet e bëjnë të paqartë klasifikimin e tyre sipas sistemeve. Sidoqoftë, kur një kushtetutë kombëtare kërkon nxjerrjen e një akti, përmes të cilit mund të receptohet (*merret*) ose transformohet akti i së drejtës ndërkombëtare, me qëllim që ky i fundit të fitojë vlerë juridike, atëherë pushteti kushtetues ka bërë zgjedhjen e dualizmit.

Sistemi dualist

Një zgjedhje e tillë vihet re në disa Kushtetuta Evropiane. P.sh. Kushtetuta suedeze ka sanksionuar një procedurë të posaçme për inkorporimin e akteve ndërkombëtare në të drejtën e brendshme. Në rastet e shteteve që cilësohen si adoptuese të një sistemi dualist (Gjermani, Danimarkë, Finlandë, Britani e Madhe, Itali, Irlandë, Austri), praktika dhe jurisprudenca kanë parashikuar nevojën e një ligji për receptimin e të drejtës ndërkombëtare në të drejtën e brendshme. Kurse Kushtetuta austriake flet vetëm për “miratim” të traktateve ndërkombëtare nga këshilli kombëtar¹. Megjithatë, në procedurën e miratimit është fjala për një receptim të vërtetë të akteve ndërkombëtare. “Nga këta shembuj shihet se Kushtetutat e disa shteteve konfirmojnë ekzistencën e padyshtimë dhe rëndësinë e të drejtës ndërkombëtare. ...Por, ato... kufizohen në një zgjidhje të pjesshme dhe jo të plotë... Ndonëse kanë pranuar zbatimin e së drejtës ndërkombëtare si pjesë e sistemeve të tyre normative, nuk është shprehur se ç’ndodh në rast se ka përplasje..., midis normës të së drejtës ndërkombëtare dhe asaj të së drejtës së brendshme”.² Kjo është arsyeja që një vend i rëndësishëm i është lënë praktikës e jurisprudencës kushtetuese.

Në disa shtete norma ndërkombëtare ka vlerën juridike të normës së brendshme, përmes së cilës është operuar për receptimin e saj. Më shpesh bëhet fjalë për një ligj të zakonshëm, por ka edhe raste të veçanta që recepsioni të kryhet përmes ligjeve kushtetuese. Prandaj, kur ngrihet opsioni i dallimit midis këtyre normave të brendshme, natyra dhe përmbajtja e traktatit shndërrohet në përputhje me normën me të cilën është operuar për marrjen e tij në të drejtën e brendshme. Kështu p.sh. në Austri akti ndërkombëtar mund të ketë vlerë legjislative apo kushtetuese, sipas faktit nëse i qëllon të jetë në legjislacion ose në kushtetutë.

Sistemi monist

Zgjedhja e njërit prej opsioneve të këtij sistemi sjell pasojat të rëndësishme për natyrën e vetë shteteve, në mënyrë të veçantë për sovranitetin e tyre. Opsioni *monist ndërkombëtarist* e vendos përparësinë e të drejtës ndërkombëtare mbi rendin juridik të brendshëm, përfshirë edhe mbi vetë kushtetutën, gjë që në fakt, të shpie në një farë mohimi të së drejtës së brendshme. Prandaj, lidhja tradicionale e pjesës më të madhe të shteteve evropiane me parimin e sovranitetit, ka bërë që pothuajse të gjitha shtetet moniste të ruajnë përparësinë e Kushtetutave të tyre në të drejtën ndërkombëtare.

Janë mjaft të rralla rastet kur shtetet kanë vendosur që norma ndërkombëtare të ketë përparësi edhe mbi vetë kushtetutën. Ky opsion ka gjetur vend vetëm në vendet evropiane, në historinë kushtetuese të të cilave sovraniteti në kuptimin e tij klasik nuk ka luajtur ndonjë rol të veçantë³. P.sh. Vendet e Ulëta kanë gjetur këtë zgjidhje: “Çdo dispozitë e një traktati që vjen në kundërshtim me kushtetutën, ose që mund të çojë në një mospërputhje me të, mund të miratohet nga dhomat e shteteve të përgjithshme vetëm

¹ Dhoma e Ulët e Parlamentit austriak, e zgjedhur me votim të përgjithshëm

² Ksenofon Krisafi, “Kushtetuta shqiptare dhe e drejta ndërkombëtare”, botuar në “5-vjet Kushtetutë”, Buletin e posaçëm i Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Shqipërisë dhe Komisionit të Venecias, Tiranë, 2004

³ C. Grewe dhe Ruiz Fabri, “La situation respective du droit international et du droit communautaire fans le droit constitutionnel des Etats”, cituar nga Anne Lavade et Bertrand Mathieu, “L’Internationalisation du Droit Constitutionnel” (Raport General), 2005.

nëse miratohet me 2/3 e votave” (art. 91/3 i kushtetutës holandeze). Epërsia e traktateve ndërkombëtare në raport me të drejtën e brendshme riafirmohet qartë edhe më tej në kushtetutën holandeze, pikërisht kur theksohet se: “Rregullat ligjore që janë në fuqi brenda mbretërisë, nuk do të zbatohen nëse ky zbatim është në mospërputhje me dispozitat e traktateve që janë të detyrueshme për të gjithë, ose në mospërputhje me rezolutat e institucioneve ndërkombëtare” (art. 94 i kushtetutës holandeze). Pra, kjo përparësi është e sanksionuar shprehimisht në ligjin më të lartë të shtetit, për t’i dhënë siguri institucioneve kushtetuese.

Shembulli i Republikës Franceze me kushtetutën e vitit 1946 e më pas në Republikën V (1958), u shoqërua me përhapjen e sistemit monist në pjesën më të madhe të shteteve të Evropës. Artikulli 55 i kushtetutës franceze të vitit 1958 është interpretuar në mënyrë klasike si mishërim i adoptimit të sistemit juridik monist⁴. Belgjika, Spanja, Greqia, Luksemburgu dhe Portugalia kanë adoptuar gjithashtu sistemin monist. Ashtu sikurse edhe për shtetet që kanë bërë zgjedhjen e dualizmit monizmi rezulton jo vetëm nëpërmjet dispozitave të shprehura në Kushtetutat përkatëse, por edhe nëpërmjet praktikës e jurisprudencës. Kjo mund të shihet qartë në Spanjë (neni 96 i kushtetutës spanjolle).

Së fundmi, pothuajse të gjitha vendet e Evropës Qendrore dhe Lindore, në Kushtetutat e hartuara pas rënies së sistemit komunist të tipit sovjetik, kanë bërë zgjedhjen e sistemit monist përmes sanksionimit të shprehur në dispozitat e Kushtetutave të tyre. Këto Kushtetuta përfituan nga përvoja e konstitucionalizmit të zhvilluar në veçanti, pas Luftës së Dytë Botërore, duke nxjerrë mësim jo vetëm nga shembujt e suksesshëm, por edhe nga problemet e Kushtetutave të mëparshme të vendeve evropiane. Kështu, ato parashikuan dispozita më të detajuara e më të qarta mbi vendin e të drejtës ndërkombëtare në rendin përkatës juridiko-kushtetues⁵.

Rasti i Shqipërisë

Çështja e raportit midis të dyja sistemeve, që në kohën e hartimit të kushtetutës përbënte një gur prove për Shqipërinë, për shkak të detyrave që kjo e fundit ka pasur dhe ka, në lidhje me integrimin euroatlantik. Në tërësi Kushtetuta e ka zgjidhur në mënyrë të detajuar (pjesa VII) problemin e raportit, duke përcaktuar hierarkinë midis normave, procedurat e ndërfaqes së normave ndërkombëtare në rendin juridik të brendshëm, si dhe kompetencat e organeve përkatëse në këtë fushë. Marrëveshjet ndërkombëtare të ratifikuara zënë vendin e dytë pas kushtetutës dhe marrin fuqi mbiligjore (neni 116 i Kushtetutës). Duket se Kushtetuta nuk e ka lëshuar vendin e parë dhe ruan superioritetin e vet mbi të gjitha aktet e tjera normative, pra edhe mbi marrëveshjet ndërkombëtare që ratifikohen me ligj (neni 116). Në këtë mënyrë, ajo e ka renditur Shqipërinë krahas

⁴ Neni 55 i kushtetutës franceze (1958): “Traktatet ose marrëveshjet e ratifikuara ose të miratuara rregullisht, sapo të miratohen kanë një fuqi më të madhe nga ajo e ligjeve, me rezervën për çdo marrëveshje a traktat, të zbatimit të saj nga pala tjetër”.

⁵ Kështu mund të përmendim kushtetutën bullgare (art.5/4), kusht. kroate (artikulli 140), kusht. e Estonisë (art.3/1), kusht. hungareze (art. 7/1), kusht. lituaneze (art.138), kusht. polake (art.87/1), kusht. rumune (art 11), kusht. sllovene (art 8), kusht. çeke art 10, si dhe atë shqiptare (neni 122).

shumicës së shteteve që kanë përqaftuar opsionin kombëtar kushtetues të sistemit monist. Aktet ndërkombëtare që vijnë menjëherë pas saj ratifikohen me ligj, por ruajnë epërsinë vetëm mbi ligjet e tjera që dalin në vend (neni 116, 122/2).

Në tërësinë e neneve të kushtetutës që përcaktojnë vendin e së drejtës ndërkombëtare (nenet 5, 17, 116, 121, 122, 123), një interes të veçantë paraqet neni 5 i saj: “Republika e Shqipërisë zbaton të drejtën ndërkombëtare të detyrueshme për të”. Në fakt, duke gjykuar edhe nga vendi i tij në kushtetutë (është vendosur në pjesën e parë: “Parime Themelore”), duhet të pranojmë karakterin e tij si parim i përgjithshëm kushtetues. Në këtë mënyrë ai i paraprin gjithë rregullimit të mëtejshëm që Kushtetuta i ka bërë statusit të së drejtës ndërkombëtare dhe raportit të saj me të drejtën e brendshme.

Në literaturën tonë juridike ka mendime se ky nen nuk ekziston në mënyrë të pavarur, por mund të zbatohet i lidhur ngushtë vetëm me nenet e tjera përkatëse. Ky këndvështrim do t’i jepte nenit një karakter të thjeshtë deklarativ. Përkundrazi, mendimi tjetër që shpreh se neni 5 duhet t’i nënshtrohet një interpretimi më të gjerë⁶ duket më i arsyeshëm. Sipas këtij, në nocionin e të “drejtës ndërkombëtare të detyrueshme” për një shtet, do të ishin jo vetëm normat e traktateve apo të marrëveshjeve ndërkombëtare të ratifikuara, por edhe normat përgjithësisht të pranuar të së drejtës ndërkombëtare zakonore, si dhe parimet e përgjithshme të së drejtës ndërkombëtare. Ka një sërë normash të së drejtës ndërkombëtare zakonore, të cilat, edhe pse janë të pranuar përgjithësisht, nuk gjejnë pasqyrim në traktatet apo në aktet të tjera formale të së drejtës ndërkombëtare. P.sh. detyrime të tilla ndërkombëtare si ndalimi i agresionit, ndalimi i gjenocidit, mbrojtja nga skllavëria, etj., kanë karakter superior në të drejtën ndërkombëtare, duke qëndruar mbi normat e tjera të saj⁷. Kjo është arsyeja që na shtyn në konkluzionin se neni 5 i kushtetutës shqiptare duhet të shihet nga operatorët tanë kushtetues dhe gjykatat, jo vetëm si një nen i lidhur ngushtë me nenin 122 të kushtetutës, por edhe si një dispozitë që gjen zbatim në mënyrë të pavarur. Këtë qëndrim ka mbajtur edhe Gjykata Kushtetuese kur ka gjykuar rastin e pajtueshmërisë me kushtetutën, të dispozitave të Statutit të Romës për Gjykatën Penale Ndërkombëtare. Ajo shprehet se:

... përderisa në bazë të kushtetutës rregullat e gjithëpranuara të së drejtës ndërkombëtare janë pjesë e të drejtës së brendshme, atëherë edhe mungesa e imunitetit në proceset penale ndërkombëtare për krime të caktuara me rrezikshmëri të lartë, bëhet pjesë e sistemit juridik shqiptar.⁸

⁶ Xhezair Zaganjori, “Vendi i së drejtës ndërkombëtare në Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë”, botuar në “Jeta Juridike”, nr.2, shkurt 2004

⁷ Po aty. Një qëndrim i ngjashëm është shprehur edhe nga Gjykata Kushtetuese e Gjermanisë, e cila duke interpretuar neni 25 të Kushtetutës gjermane, që ka pika të përbashkëta me neni 5 të Kushtetutës sonë, (“Rregullat e përgjithshme të së drejtës ndërkombëtare janë pjesë përbërëse e së drejtës federale...”), ka theksuar ndër të tjera se “...rregullat e përgjithshme të kësaj natyre që ka parasysh neni 25 i ligjit themelor, janë norma të së drejtës ndërkombëtare zakonore që përmbajnë parime themelore të së drejtës ndërkombëtare me karakter të përgjithshëm dhe të pranuar përgjithësisht”.

⁸ Shih Vendim Nr. 186, dt. 23.09.2002, i Gjykatës Kushtetuese të RSH-së.

Ratifikimi i marrëveshjeve ndërkombëtare⁹.

Një prej krerëve të kushtetutës (*Pjesa e VII, Kreu II: Marrëveshjet Ndërkombëtare*), i është dedikuar procedurave përmes të cilave bëhet i mundur adoptimi i një marrëveshjeje ndërkombëtare, si një akt me fuqi normative në territorin e RSH-së. Nga mënyra se si ndërthuren ato në të drejtën e brendshme, Kushtetuta i ka ndarë marrëveshjet ndërkombëtare në dy kategori kryesore. Së pari, janë marrëveshjet ndërkombëtare që ratifikohen me ligj nga Kuvendi, në kuptimin formal të fjalës. Së dyti, marrëveshjet ndërkombëtare qeveritare, të cilat nuk ratifikohen me ligj.

Kushtetuta ka përcaktuar rastet që e bëjnë të domosdoshme ratifikimin me ligj të një marrëveshjeje ndërkombëtare (neni 121)¹⁰. Megjithatë, kuvendi, mund të ratifikojë edhe marrëveshje të tjera ndërkombëtare, kur këtë e vendos shumica e anëtarëve të tij. Edhe pse ato nuk përfshihen në rastet e listuara shprehimisht nga Kushtetuta, një ratifikim i tillë mund të vendoset për arsye të ndryshme, p.sh. kur është fjala për seriozitetin e detyrimeve të parashikuara në marrëveshje, për besueshmërinë, për respektimin e reciprocitetit, etj. Në këtë kuadër duhet theksuar edhe fakti se e drejta ndërkombëtare nuk mund të kuptohet vetëm si e drejtë konvencionale. Është e domosdoshme që me termin marrëveshje ndërkombëtare e ratifikuar (referuar në nenin 116 të kushtetutës) të nënkuptohen të gjitha aktet ndërkombëtare, të cilat mund të formalizohen si konventa, traktate, statute, etj.

Në rastin e dytë, përfshihen marrëveshjet ndërkombëtare, të cilat nënshkruhen nga Këshilli i Ministrave dhe nuk ratifikohen me ligj. Këto marrëveshje nuk kanë të bëjnë me ndonjë nga rastet e parashikuara në kushtetutë për ratifikimin dhe denoncimin e marrëveshjeve ndërkombëtare dhe në shumicën e rasteve janë marrëveshje të lidhura në nivel qeveritar. Megjithatë, kryeministri ka detyrimin kushtetues të njoftojë Kuvendin sa herë që Këshilli i Ministrave nënshkruan një marrëveshje ndërkombëtare që nuk ratifikohet me ligj. Njoftimi i Kuvendit ka një rol të rëndësishëm në kontrollin parlamentar të veprimtarisë së qeverisë në fushën ndërkombëtare. Nga ana tjetër, ndoshta, njoftimi i Kuvendit është konsideruar nga kushtetutëvënësi si një veprim formal i mjaftueshëm, për të garantuar palët e marrëveshjes dhe për të mos e lidhur vullnetin e palëve vetëm me ekzistencën e qeverisë nënshkruese. Në këtë mënyrë, ndërrimi i qeverisë nuk mund të shërbejë si shkas për ndërrimin e njëanshëm të marrëveshjes apo për të kërkuar pavlefshmërinë e saj. Gjithashtu, mendojmë se ky njoftim luan edhe një rol të rëndësishëm formal, duke iu dhënë epërsi vendimeve të Këshillit të Ministrave për të nënshkruar një marrëveshje ndërkombëtare mbi vendimet e tjera të zakonshme për

⁹ Ratifikimi, në kuptimin e përgjithshëm, është akti me anën e të cilit, organi kompetent i një shteti, miraton një traktat në mënyrë përfundimtare. Në bazë të kushtetutës 1998, organi i vetëm kompetent për ratifikimin është Kuvendi. (Më gjerë shih “E drejta e Traktateve” në: Arben Puto “E drejta Ndërkombëtare Publike II”, Tiranë, 2000, fq. 101-144.

¹⁰ “Ratifikimi dhe denoncimi i marrëveshjeve ndërkombëtare nga Republika e Shqipërisë bëhet me ligj në rastet kur ato kanë të bëjnë me:

- a) territorin, paqen, aleancat, çështjet politike dhe ushtarake;
- b) të drejtat dhe liritë e njeriut, si edhe detyrimet e shtetasve, siç parashikohen në Kushtetutë;
- c) anëtarësimin e Republikës së Shqipërisë në organizatat ndërkombëtare;
- ç) marrjen përsipër të detyrimeve financiare nga Republika e Shqipërisë;
- d) miratimin, ndryshimin, plotësimin ose shfuqizimin e ligjeve;

rregullimin e marrëdhënieve të brendshme. Megjithatë, duhet theksuar se marrëveshje të këtij tipi nuk kanë status kushtetues të barabartë me marrëveshjet e ratifikuara nga Kuvendi.

Hyrja në fuqi e marrëveshjeve ndërkombëtare

Kushtetuta kërkon që marrëveshjet ndërkombëtare të ratifikuara me ligj, të shpallen dhe të botohen sipas procedurave që parashikohen për ligjet e tjera të vendit. (117/3). Ndërkohë, kërkesa e kushtetutës për botimin e tyre në Fletoren Zyrtare të Republikës së Shqipërisë, përbën kusht që marrëveshja ndërkombëtare e ratifikuar të bëhet pjesë e sistemit tonë të brendshëm juridik. Aktualisht, ligji për ratifikimin e marrëveshjes përkatëse shoqërohet edhe me botimin e shqipëruar të saj. Në këtë mënyrë është bërë e mundur që të korrigjohet praktika e gabuar e botimit të ligjit për ratifikimin pa tekstin e marrëveshjes, e cila u ndoq deri përpara hyrjes në fuqi të kësaj kushtetute. Kërkesa e botimit të tekstit të plotë të tyre buron edhe nga parimi i zbatimit të drejtpërdrejtë.

Zbatimi i drejtpërdrejtë i akteve ndërkombëtare të ratifikuara dhe epërsia e tyre mbi ligjet e vendit në rast përplasjeje.

Marrëveshja ndërkombëtare e ratifikuar me ligj zbatohet në mënyrë të drejtpërdrejtë, me përjashtim të rasteve kur ajo nuk është e vetëzbatueshme dhe kërkon nxjerrjen e një ligji (122/1). Kushtetuta është shprehur qartë lidhur me zbatimin e tyre. Megjithatë, në praktikë ka ende një ndrojtje të dukshme për t'i referuar veprimet dhe operacionet e brendshme në aktet ndërkombëtare. Sidoqoftë, gjyqtarët e kanë thyer tashmë mitin e interpretimit të vendimeve të tyre vetëm mbi bazën e ligjit, duke u referuar edhe në tekstin e konventave ndërkombëtare. Në këtë proces ata kanë rolin më të rëndësishëm.

Kushtetuta e RSH-së e ka përcaktuar qartë epërsinë që marrëveshja ndërkombëtare e ratifikuar me ligj nga Parlamenti, ka mbi ligjet e vendit. Në këtë mënyrë, ajo mban një qëndrim të hapur të epërsisë të së drejtës ndërkombëtare mbi ligjet e vendit dhe zgjidh automatikisht përplasjet midis tyre, në favor të zbatimit të normës ndërkombëtare. Ndërkohë, disa Kushtetuta të vendeve të tjera kufizohen vetëm në pohimin se legjislacioni i tyre i brendshëm i konformohet rregullave dhe normave të së drejtës ndërkombëtare, pa e zgjidhur drejtpërdrejt konfliktin që lind midis normës ndërkombëtare dhe asaj të brendshme, në rast se ka përplasje (Italia, Spanja, Maqedonia, Sllovenia), etj. Në këtë kuptim Kushtetuta jonë është më afër formulimeve të kryera nga Kushtetuta e Polonisë, Kroacisë, etj., në të cilat shprehet qartë epërsia e normave ndërkombëtare të ratifikuara mbi ligjet e brendshme të vendit, në rast konflikti midis tyre.

Për sa më sipër, duhet theksuar fakti se çështja e pajtueshmërisë së ligjit të vendit me një marrëveshje ndërkombëtare të ratifikuar, është çështje e kontrollit të ushtruar nga Gjykata Kushtetuese. Kjo gjykatë vendos për pajtueshmërinë e ligjit me marrëveshjen ndërkombëtare. Marrëveshjet ndërkombëtare, të cilat bëhen pjesë e legjislacionit të brendshëm të RSH-së, duhet të zbatohen nga gjykatat e vendit. Por lind pyetja nëse gjyqtarët e gjykatave të zakonshme ndeshin papajtueshmëri të ligjit të brendshëm me marrëveshjet ndërkombëtare të ratifikuara, cili do të jetë qëndrimi i tyre? Të respektojnë ligjin apo të respektojnë nenin kushtetues 122/1, i cili i autorizon ato të zbatojnë drejtpërdrejt marrëveshjen ndërkombëtare të ratifikuar nga Parlamenti. Padyshim që ata

janë të lirë të zbatojnë drejtpërdrejt nenet e marrëveshjes ndërkombëtare, e cila ka superioritet mbi ligjet e brendshme. Të mos harrojmë se gjykatat janë ato që kanë gjithmonë të drejtën e zgjedhjes midis ligjeve që ata i mendojnë si të përshtatshëm për t'i zbatuar. Çështja e zbatimit të marrëveshjes ndërkombëtare në vend të një ligji të brendshëm të vendit që nuk përputhet me të, nuk është çështje e gjykimit nga Gjykata Kushtetuese. Ajo mbetet një çështje e thjeshtë e interpretimit gjyqësor, pra një çështje e gjyqësorit të zakonshëm. Nëse ndeshet me një rast të tillë, gjyqtari nuk mund të zbatojë nenin 145 të Kushtetutës, por nenin 122/1.

Ndryshe ndodh në rastet kur është fjala për zbatimin e një ligji, i cili përmban kufizime të të drejtave të njeriut, që vijnë në kundërshtim me KEDNJ-në ose me Kushtetutën e Republikës së Shqipërisë. Në këtë rast, gjyqtari i zakonshëm nuk do të ndjekë zbatimin e nenit 122/1, por do t'i drejtohet Gjykatës Kushtetuese duke referuar çështjen, në bazë të nenit 145 të Kushtetutës. Kjo buron nga vetë hierarkia e normave, për shkak se në këtë rast Konventa ka një status kushtetutor.

Formulat kushtetuese specifike për integrimin euro-atlantik të Shqipërisë

Duke analizuar me kujdes statusin kushtetues të akteve ndërkombëtare, krahas qëndrimit të përgjithshëm të përshkruar më sipër, konstatojmë edhe formula specifike të parashikuara nga Kushtetuta e Shqipërisë, të cilat lidhen me pjesëmarrjen e saj në organizata *supra* kombëtare. Formula e parë ka të bëjë me epërsinë e normave të kësaj organizate mbi të drejtën e vendit (neni 122/3 i Kushtetutës). E dyta parashikon transferimin e pushtetit tek një organizatë ndërkombëtare (neni 123 i Kushtetutës). Të dyja këto formula përbëjnë një bazë të rëndësishme kushtetuese për pjesëmarrjen e Shqipërisë në një organizatë ndërkombëtare, në vijim të vullnetit të saj të shprehur në marrëveshjet e arritura me këto organizata. Edhe pse nuk kemi pasur ende raste të zbatimit të këtyre dispozitave, mendojmë se ato janë të lidhura me njëra-tjetrën. Vetëm të marra së bashku ato i japin kuptimin e një organizate më të lartë, Bashkimit Evropian, gjë që heq shqetësimin e shprehur nga studiues për një status të papërcaktuar të BE-së¹¹. Këto dispozita ndihmojnë që sovraniteti i popullit, i cili që në artikullin e parë të Kushtetutës është afirmuar dukshëm si parim bazë i këtij shteti, të mos kuptohet si një sovranitet *summa potestas* i pandryshueshëm, por si një çështje fleksibël.

Ratifikimi i marrëveshjeve ndërkombëtare që vendosin epërsinë akteve të një organizate ndërkombëtare, mbi të drejtën e vendit

Mbi bazën e nenit 122/3, Republika e Shqipërisë mund të ratifikojë marrëveshje me një organizatë ndërkombëtare, në të cilën të parashikohet shprehimisht zbatimi i drejtpërdrejtë i normave të nxjerra prej saj. Në këtë lloj marrëveshjeje, në rast konflikti, normat e nxjerra prej kësaj organizate do të kenë epërsi mbi të drejtën e vendit. Deri më sot nuk është bërë e mundur të kemi ndonjë marrëveshje ndërkombëtare të këtij lloji, por nga interpretimi gjuhësor i dispozitës (neni 122/3) dhe nga krahasimi i saj me dispozitat e tjera, arrijmë në konkluzionin se këtu nuk është fjala vetëm për epërsinë mbiligjore të

¹¹ Shih: Alfred Kellermann, "Impakti i anëtarësimit në BE në rendin e brendshëm ligjor të Republikës së Shqipërisë", botuar në revistën: "E drejta parlamentare dhe politikat ligjore", nr.1, viti 2007

akteve të nxjerra nga kjo organizatë ndërkombëtare. Kjo dispozitë parashikon një epërsi të normave të organizatës ndërkombëtare mbi të gjithë korpusin e të drejtës së brendshme të vendit, pra edhe mbi vetë Kushtetutën. Sidoqoftë, ajo dispozitë mbetet disi e paqartë për sa kohë që nuk është zbatuar në praktikë dhe për sa kohë që nuk ka ndonjë interpretim të saj nga Gjykata Kushtetuese. I paqartë mbetet edhe interpretimi i saj në lidhje me nenin 123 të Kushtetutës (shih në vijim). Prandaj, unë bashkohem me mendimin e studiuesit Kellermann, sipas të cilit shihet e udhës që referencat për efektet dhe statusin e legjislacionit të BE-së në sistemin ligjor shqiptar duhet të shtohen në Kushtetutë së bashku me bazat ligjore për anëtarësimin në BE¹².

Transferimi i pushtetit normativ tek një organizatë ndërkombëtare

Në Kushtetutë është parashikuar mundësia e ratifikimit të marrëveshjeve ndërkombëtare, në të cilat vendoset për çështje të caktuara, delegimi i kompetencave shtetërore tek një organizatë ndërkombëtare (neni 123). Konkretisht, në marrëveshje të tilla ndërkombëtare, sipas vullnetit të Kuvendit (ose me referendum), ndodh transferimi i një pjese të pushtetit për çështjen, përfshirë edhe pushtetin normativ. Gjithçka mund të vendoset me shumicën absolute të Kuvendit, përmes ratifikimit të një marrëveshjeje ndërkombëtare që e parashikon shprehimisht sa më sipër. Kuvendi është sovran vetë në këtë transferim specifik kompetencash dhe madje është i lirë të vendosë nëse do ta bëjë ai vetë ratifikimin e kësaj marrëveshjeje apo do të vendosë që ratifikimi të bëhet me referendum.

Edhe pse në praktikë ende nuk është bërë e mundur të kemi ndonjë marrëveshje ndërkombëtare të këtij tipi, mund të bëjmë disa përsiatje në kuadrin e integritetit të Shqipërisë. Duhet pranuar se në këtë kuadër kalimi i çështjes në referendum paraqet përparësitë ose disfavoret e tij. Paraqet përparësi, pasi një marrëveshje i forcon pozitën e saj kur ka marrë miratimin e përgjithshëm popullor përmes referendumit. Nga ana tjetër, një referendum mund të bëhet pengesë ose të ngadalësojë një marrëveshje të këtij tipi (kujto rastin e Francës në qëndrimin ndaj Kushtetutës së BE-së). Këtë e themi për faktin se neni 123 i Kushtetutës mund të përbëjë një bazë të mirë ligjore për anëtarësimin e Shqipërisë në Bashkimin Evropian. Edhe pse kemi mendimin që do të ishte më mirë që Kushtetuta të kishte parashikuar në mënyrë të posaçme një klauzolë specifike me të cilin të autorizonte anëtarësimin e Shqipërisë në BE, përmes nenit 123 si dhe 122/3, mund të realizohet qëllimi pa asnjë pengesë. Është më se i qartë vullneti popullor në Shqipëri për të shpejtuar procedurat për integrimin e saj në Bashkimin Evropian. Madje referendumi që qëndron si një mundësi në Kushtetutë nuk do të ishte ndonjë procedurë e domosdoshme në këtë rast.

Procedurat që garantojnë pajtueshmërinë midis normave të brendshme kushtetuese dhe normave ndërkombëtare

Parimi i kushtetutshmërisë dhe i sigurisë juridike dikton garantimin e pajtueshmërisë së normave ndërkombëtare që hyjnë në rendin juridik të brendshëm me normat kushtetuese të brendshme. Kontrolli kushtetues mbi to ekziston në të gjitha shtetet evropiane (me përjashtim të dy prej tyre, Belgjikës dhe Zvicrës). Në mjaft kushtetuta janë sanksionuar formula të ndryshme të këtij kontrolli. Në mënyrë të përgjithshme ai është mjaft i

¹² Po aty.

rëndësishëm për të krijuar uniformitetin e dëshiruar. Megjithatë, një vlerë të madhe paraqet qëndrimi i Gjykatës Kushtetuese, i cili varet nga sistemi (nëse ky i fundit është monist apo dualist)¹³, si dhe nga fakti nëse kontrolli kushtetues është konkret apo abstrakt. Megjithatë, një ndryshim themelor në këtë kontroll përbën edhe fakti nëse do të jemi përpara një kontrolli *a priori* apo *a posteriori*. Në rastin e parë, traktati ndërkombëtar i nënshtrohet gjykimit kushtetues përpara ratifikimit të tij. Neni 54 i Kushtetutës franceze¹⁴ parashikon një formulë të tillë. Kontrolli do të kryhet përpara ratifikimit, por hyrja në fuqi e traktatit (nëse Gjykata Kushtetuese vëren ndonjë papajtueshmëri) bëhet pas një rishikimi paraprak të Kushtetutës. Modelin *a priorie* kanë zgjedhur edhe Bullgaria, Spanja, Hungaria, Portugalia si dhe Shqipëria.

Nuk ka dyshim që kontrolli paraprak i kushtetutshmërisë së marrëveshjeve ndërkombëtare i përshtatet më mirë natyrës së marrëdhënieve ndërkombëtare dhe zbatimit më të mirë të parimit "*pacta sunt servanda*". Në rastin e një kontrolli *apriori*, presupozohet se akti ndërkombëtar i paratifikuar nuk ka hyrë në fuqi, ndërkohë që mund të jetë vënë në lëvizje Gjykata Kushtetuese. Në këtë kuadër lind pyetja: çfarë pasoje do të ketë nëse gjyqtari kushtetues vëren papajtueshmëri të aktit ndërkombëtar objekt shqyrtimi dhe Kushtetutës? A mundet gjyqtari kushtetues të marrë vendime të tilla, që do ta bënin të paarrtshëm ratifikimin e një traktati ndërkombëtar? Ka disa opsione në lidhje me përgjigjen, të cilat janë përcaktuar shprehimisht nga kushtetutat ose praktika kushtetuese e shteteve të ndryshme.

Së pari, shteti mund të heqë dorë nga ratifikimi i traktatit. P.sh. këtë zgjidhje e ka bërë Franca, në lidhje me ratifikimin e kartës së gjuhëve rajonale ose minoritare, në përputhje me vendimin e Këshillit Kushtetues Francez (nr. 99-142 DC të 15 qershorit 1999).

Së dyti, shteti detyrohet të formulojë një rezervë mbi pikat e mosmarrëveshjeve në momentin e ratifikimit. Konventa e Vjenës (23 maj 1969), "Mbi të drejtën e traktateve", parashikon mundësinë për të formuluar rezerva gjatë nënshkrimit, ratifikimit ose miratimit të një traktati (art. 19). Megjithatë, ky opsion nuk mund të zbatohet në rastet kur formulimi i rezervës ndalohet nga vetë traktati.

Së treti, shteti bën një rishikim të Kushtetutës, me qëllim që të eliminohen elementët e papajtueshmërisë. Kjo zgjidhje është parashikuar shprehimisht në kushtetutat e mjaft vendeve evropiane (Kushtetuta franceze neni 54, kusht. spanjolle neni 95/1, kusht. portugeze art. 279/4). Në këtë rast, rishikimi i Kushtetutës mund të marrë forma të ndryshme. Megjithatë, të rishikosh një dispozitë kombëtare me qëllim që të eliminosh rregullën që vjen në kundërshtim me traktatin ose të përfshish në Kushtetutë një klauzolë specifike që sjell një autorizim kushtetues për ratifikimin e këtij traktati, do të thotë që bashkë me të të vijë edhe detyrimi për të shfuqizuar normën kushtetuese të kundërt.

Duke u përsiatur në përvojat e vendeve të ndryshme, për të garantuar pajtueshmërinë midis normës ndërkombëtare dhe normës kushtetuese kombëtare, janë evidentuar dy rrugë kryesore: *së pari*, vendosja e kësaj pajtueshmërie midis të dyja

¹³ Në këtë rast imponohet edhe një saktësim terminologjik: termi "pajtueshmëri", duket më i përshtatshëm se sa termi "kushtetutshmëri", për të dhënë raportin e përputhshmërisë së një norme më të ulët, në raport me normën më të lartë që është Kushtetuta.

¹⁴ Neni 54 i Kushtetutës franceze (1958): "*Në goftë se Këshilli Kushtetues, pas kërkesës së Presidentit të Republikës, të kryeministrit ose të kryetarit të njëjës prej të dy dhomave, deklaronte se një angazhim ndërkombëtar përmban një dispozitë në kundërshtim me Kushtetutën, autorizimi për ratifikim ose për miratim mund të jepet vetëm pas rishikimit të Kushtetutës*".

normave, përmes interpretimit kushtetues; *së dyti*, në rast të pamundësisë për të parën (për shkak kundërshtie), vendoset rishikimi i Kushtetutës. “Kjo fushë është tipike për të ilustruar vetëpërbajtjen gjyqësore”.¹⁵ Gjyqtari kushtetues ndodhet përpara çështjes që duhet të mbrojë parimin e rëndësishëm kushtetues “*pacta sunt servanda*”, por në të njëjtën kohë ai duhet të mbetet garant i të drejtave dhe lirive themelore të njeriut. Kjo është arsyeja që ai përpiket paraprakisht për një interpretim konformues maksimal, për të shmangur rrjedhojat në planin ndërkombëtar¹⁶. Këtë qëndrim ka mbajtur edhe Gjykata Kushtetuese Shqiptare, kur ka gjykuar rastin e pajtueshmërisë me Kushtetutën, të dispozitave të Statutit të Romës për Gjykatën Penale Ndërkombëtare.

Në të kundërt, disa shtete të Evropës kanë zgjedhur modelin *a posteriori*, gjë që do të thotë se kërkesa mund të kryhet ndërkohë që traktati është në fuqi. Kjo mund të ndodhë si përkundër ligjit që ka ratifikuar traktatin (në shtetet ku nevojitet një ligj për të receiptuar traktatin, p.sh. në Austri), ashtu edhe përkundër traktatit vetë (p.sh. në Gjermani, Itali). Ky lloj kontrolli mund të jetë problematik sidomos në lidhje me faktin se deri në ç’masë traktati që ka hyrë në fuqi kufizohet nga një kontroll i kushtetutshmërisë *stricto sensu* të tij. Situata bëhet më komplekse kur disa shtete e mbajnë këtë tip kontrolli edhe atëherë kur vetë Kushtetuta e tyre kombëtare parashikon kontrollin e pajtueshmërisë *a priori*. Është pikërisht rasti i Spanjës, në të cilën Kushtetuta parashikon shprehimisht në një dispozitë (art. 95/2) dy modele kontrolli, *a prioridhe a posteriori*¹⁷.

Tendenca e kohëve të fundit tregon se kontrolli *a priori* është më i preferuar, pasi të lejon të menaxhosh integritetin e rendit kushtetues në rastin kur ratifikimi nuk mund të ndërhyjë. P.sh. Kushtetuta franceze është rishikuar në dy raste për të lejuar ratifikimin e traktateve, papajtueshmëria e të cilave me Kushtetutën është ngritur nga Këshilli Kushtetues. Ky procedim është përdorur gjithashtu në mënyrë të vazhdueshme edhe në kuadrin specifik të së drejtës së Bashkimit Evropian, gjë që të shpie në një evropianizim të vërtetë të kushtetutave kombëtare.

Marrëveshjet ndërkombëtare të ratifikuara përpara hyrjes në fuqi të Kushtetutës

Kushtetuta e vitit 1998 e ka siguruar vazhdimësinë e *statusit* të akteve ndërkombëtare të miratuara përpara hyrjes së saj në fuqi. Ajo i ka konsideruar marrëveshjet ndërkombëtare, të cilat janë ratifikuar përpara hyrjes në fuqi të saj, si të ratifikuara në bazë të kësaj kushtetute. Pavarësisht nga ndryshimet që njihte procedura e ratifikimit të akteve ndërkombëtare në bazë të ligjit “Për dispozitat kryesore kushtetuese” (1991), ato do të konsiderohen si të ratifikuara në bazë të Kushtetutës në fuqi. Megjithatë, Kushtetuta ka ngarkuar Këshillin e Ministrave që të vërë në lëvizje Gjykatën Kushtetuese, nëse konstaton se ndonjë prej marrëveshjeve ndërkombëtare të mëparshme, përmban dispozita që vijnë në kundërshtim me këtë kushtetutë. Kushtetuta nuk ka përcaktuar ndonjë afat për këtë qëllim. Sidoqoftë, është fjala për një kontroll *a posteriori*, i cili zbatohet vetëm për këtë rast.

¹⁵ Kristaq Traja, *Drejtësia Kushtetuese*, Luarasi, Tiranë, 2000, fq. 170

¹⁶ Shih vendimin e Gjykatës Kushtetuese shqiptare nr. 186, dt. 23.09.2002, me objekt: “Pajtueshmëria me Kushtetutën e RSH-së, i Statutit të Romës për Gjykatën Penale ndërkombëtare”

¹⁷ Neni 95 i Kushtetutës spanjolle (1978): “1. Nënshkrimi i një traktati ndërkombëtar që përmban dispozita që vijnë në kundërshtim me Kushtetutën, kërkon paraprakisht një rishikim të Kushtetutës. 2. Qeveria ose njëra nga të dy dhomat, mund t’i kërkojë Gjykatës Kushtetuese që të shprehet nëse ekziston ose jo një kundërshtim i tillë”.

Veçoritë e statusit të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut

Thirrja e drejtpërdrejtë e Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut, nga art.17 i Kushtetutës, i cili thekson se ligji që kufizon një të drejtë, në asnjë rast nuk mund të tejkalojë kufizimet e parashikuara në Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut (neni 17/2) është një garanci karakteristike vetëm për Kushtetutën e Shqipërisë. Në botë ka përvoja të ndryshme të statusit që i është dhënë Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut. Ka vende të cilat i kanë dhënë asaj një status kushtetues (Austria), ndërkohë që vende të tjera, siç është rasti i Holandës, i ka caktuar një pozicion mbi Kushtetutën e vendit. Megjithatë, grupi më i madh i shteteve e trajtojnë Konventën si një akt me fuqi ligjore ose mbiligjore.

Përvoja jonë karakterizohet nga disa veçori¹⁸. Prandaj lind nevoja e njohjes më të thellë të raportit që ekziston midis të drejtës së brendshme shqiptare dhe Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut. Padyshim që Shqipëria bën pjesë në grupin e atyre vendeve që i kanë dhënë KEDNJ-së një fuqi mbiligjore (neni 122/2). Kjo do të thotë se nenet e Konventës janë vendosur mbi ligjet e brendshme por jo mbi Kushtetutën. E njëjta gjë është bërë e zakonshme edhe për një numër të madh kushtetutash evropiane. Por kjo merr një përmbajtje tjetër nëse lexojmë nenin 17/2 të Kushtetutës sonë, në të cilën konventa thirret drejtpërdrejt dhe merr një status të barabartë me vetë Kushtetutën.

Në këtë mënyrë arrijmë në mënyrë indirekte në përfundimin se të drejtave të parashikuara në KEDNJ nuk iu është garantuar një status kushtetutor për sa i përket përmbajtjes së tyre, por një status i tillë është parashikuar për kufizimet e këtyre të drejtave. Kjo doktrinë e identitetit të kufizimeve, siç do ta quaja, është veçoria më e dukshme e Kushtetutës sonë. Këtë gjë nuk mund ta gjeni në asnjë sistem tjetër juridik.¹⁹

Duket se qëllimi i hartuesve të Kushtetutës ka qenë vendosja e rezervës ligjore mjaft të përforcuar me qëllim që të sigurohej një garanci e fortë për të pasur një masë të përshtatshme të ndërhyrjes së shtetit në të drejtat e njeriut dhe për të mos lejuar arbitraritete, të cilat mund të ndëshkoheshin nga Gjykata Evropiane për të Drejtat e Njeriut. Për saktësi, duhet të theksojmë se vetëm kufizimet e Konventës janë ngritur në nivel Kushtetues. Kjo sjell si pasojë nevojën e referimit të gjyqtarëve drejtpërdrejt në të nevojën e përputhjes së ligjeve me kufizimet e parashikuara në të, nevojën e njohjes së vendimeve të Gjykatës së Strasburgut, që kanë për objekt kufizimin e të drejtave të njeriut dhe referimin në to.

Edhe pse thirrja e drejtpërdrejtë që i bëhet Konventës Evropiane nga Kushtetuta i referohet vetëm kufizimeve të të drejtave të njeriut, jo pak vëmendje i duhet kushtuar përmbajtjes së neneve të saj. Kjo, sepse të drejtat themelore të njeriut të parashikuara në Kushtetutën shqiptare, janë ndërtuar në mënyrë identike me nenet përkatëse të Konventës Evropiane (me ndonjë përjashtim të vogël). Kjo e lehtëson punën e gjyqtarit, i cili, nëse gjykon një çështje të caktuar të lidhur me lirinë e individit, mund të referohet

¹⁸ Shih: Kristaq Traja, “Kushtetuta dhe sistemi i mbrojtjes së të drejtave të njeriut”, botuar në “Kushtetuta e re shqiptare sfida e së ardhmes euroatlantike të Shqipërisë”, Luarasi, Tiranë, 2002

¹⁹ Po aty.

njëkohësisht në dy nenet përkatëse të Kushtetutës dhe të Konventës. Ato nuk sjellin ndryshime a kundërshti, gjë që lehtëson punën e gjyqtarit. P.sh. neni 27 i Kushtetutës mund të shihet i lidhur ngushtë me kufizimet e parashikuara në nenin 5 të Konventës Evropiane. Problem mund të shtrohet vetëm në rastet kur formulimet në Kushtetutën shqiptare kanë devijuar paksa nga formulimet në Konventë. Të tilla mund të përmendim të drejtën e organizimit, të tubimit, të mitingjeve paqësore etj. Në këto raste gjykatat dhe gjyqtarët janë të detyruar të respektojnë Kushtetutën dhe kufizimet përkatëse. Detyrimi kushtetues për të respektuar Konventën dhe kufizimet në të, lehtësojnë mjaft punën e gjyqtarit, i cili mund t'i referohet me lehtësi të dyja neneve (të Kushtetutës dhe Konventës) në mënyrë të barabartë kur është fjala për kufizimet e të drejtave të njeriut dhe detyrohet të ndjekë kështu parimet e gjykimit të Gjykatës Evropiane të të drejtave të njeriut. Po në mënyrë të barabartë mund t'iu referohet neneve të Kushtetutës dhe të Konventës, kur ato janë formuluar në mënyrë simetrike. Konventës mund t'i referohet duke i dhënë fuqi mbiligjore por jo të barabartë me Kushtetutën, në rastet kur formulimet nuk janë të barabarta. Në të gjitha rastet e parashtruara më sipër do të ishte e vështirë të devijojehj nga praktika e Strasburgut. Përmbajtja e tyre thelbësore interpretohet dhe zbatohet në përputhje me praktikën e Strasburgut. Formulimi i ndryshëm, më shumë sesa për gjyqtarët, lë një hapësirë më të gjerë për organet shtetërore që prodhojnë norma juridike, të cilat vlerësojnë në përputhje me Kushtetutën hapësirën për të marrë masa mbrojtëse dhe për të ndërhyrë në fushën e të drejtave të njeriut.

Një garanci tjetër me karakter ndërkombëtar na jepet edhe përmes mbrojtjes që ofrojnë marrëveshjet ndërkombëtare të ratifikuara, të cilat kanë fuqi mbiligjore. Në përgjithësi konventat ndërkombëtare përbëjnë një bazë të domosdoshme të të drejtave që nuk mund të shkelen, ndërkohë që nuk e pengojnë të drejtën e brendshme të ecë e të përparojë më tej për të afirmuar e mbrojtur të drejtat e njeriut²⁰. Qëndrim të njëjtë ka mbajtur edhe Gjykata Kushtetuese shqiptare, e cila është shprehur qartë se:

E drejta ndërkombëtare në fushën e të drejtave të njeriut sanksionon, si rregull, vetëm një minimum bazë të lirive dhe të të drejtave, ndërkohë që shtetet palë në konventat ndërkombëtare mund të ngrihem mbi këto minimume dhe të implementojnë ligje kombëtare që përmbajnë ose mund të përmbajnë dispozita të një karakteri më të gjerë.²¹

²⁰ Shih: Pierre Bon, *“Les droit et libertés en Espagne. Éléments pour une théorie générale”*, botuar në *“Dix ans de démocratie constitutionnelle en Espagne”*, Paris, 1991

²¹ Vendim i Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Shqipërisë, Nr.3/04